

פרק 16

סיכום וכיוונים עתידיים

רז קרני ונועה בן-יוסף אזולאי

האם צה"ל הוא עדיין צבא העם?

ספרים רבים נכתבו בשני העשורים האחרונים בניסיון להשיב על שאלה זו. הקריאה בספר זה אינה מספקת לה תשובה חד-משמעית, ועם זאת עולה ממנה הבנה ברורה הנוגעת לה: צה"ל מהקמתו ועד היום עוסק במשימה חברתית ראשונה במעלה של טיפול, קידום ושילוב אוכלוסיות ייחודיות בשירות הצבאי. יש עדויות רבות לכך שלעשייה זו השפעה דרמטית על השתלבותן של אוכלוסיות אלה בחברה הישראלית לאחר השחרור מצה"ל.

התהליך המתרחש במהלך השירות הצבאי משפיע ברבדים העמוקים ביותר על חיילים שחלקם חוו חוסר הצלחה מתמשך בבית הספר, חלקם סבלו מהדרה חברתית ואף גזענות בשל עדתם, שפתם, צבא עורם או ארץ מוצאם. הסיפורים השונים שקובצו בספר זה מציגים תמונה שלפיה מעבר להשלמת פערי השכלה או שפה חיילים אלה חווים שינוי עמוק בתחושת המסוגלות העצמית והערך העצמי שלהם. במקרים רבים הם רוכשים את האמונה בעצמם ובאחרים ויוצאים חזרה לחברה הישראלית מחוזקים יותר ובטוחים יותר.

מהו סוד ה"קסם"? כיצד קורה כי דווקא בצה"ל זה מצליח? המחקרים והסיפורים שרוכזו בספר זה נותנים לשאלות אלה מספר תשובות:

א. **המדדים** - "על מדדים אני מלך", אמר אחד החיילים שרואיינו וייצג בכך גם רבים אחרים. המדדים אינם רק סממן חיצוני, אלא בונים תודעה. ראשית, הם מסמלים התחלה חדשה. הגיוס לצה"ל הוא הזדמנות "ללבוש" דמות חדשה שזוכה להתחלה חדשה ויכולה להשאיר את העבר מאחור. שנית, המדדים הופכים את לובשיהם לשווים באמת לאחרים. הם מבטלים הבדלים מעמדיים, תרבותיים ועדתיים. הם מטשטשים את צבע העור, את המבטא ואת הסביבה שממנה הגיע החייל ומספרים רק את הסיפור הצבאי שלו. היכן הוא משרת? כמה זמן? באיזה תפקיד? שלישית, הם מייצרים שייכות. המדדים הופכים אותו לחלק מקבוצה, כזו שזוכה לאהדה רבה בחברה הישראלית. לחלק מהחיילים זוהי הפעם הראשונה שבה הם שייכים לקבוצה הגורמת להם לחוש גאווה ומשמעות.

ב. **תכניות ההכשרה** - בספר תוארו מגוון תכניות לימוד והכשרה המיועדות לחיילים מאוכלוסיות ייחודיות: קורס תג"ת להשלמת השכלה, קורס עברית לעולים ולבני מיעוטים, תכניות הכנה לשירות ליוצאי אתיופיה ולעולים וקורס נתיב לעולים ולחיילים לא יהודים. איכותן של התכניות הללו טמונה בהתאמתן הייחודית לכל אוכלוסיית יעד (לא דומה קורס עברית לעולים לקורס עברית לבדואים). לכל אוכלוסייה הותאם מענה פדגוגי ייחודי המביא בחשבון הקשרים תרבותיים ואת הרקע ההשכלתי הקודם שלה. נוסף על כך, משכן

הקצר יחסית של התכניות (חודשים אחדים לכל היותר), המסגרת הצבאית וההקפדה על משמעת וכן האינטנסיביות הרבה הנובעת משני המאפיינים הללו מייצרים מסגרת מחייבת מחד גיסא ותומכת מאידך גיסא, כזו המאפשרת לעמוד באתגר שהתכנית מציבה למשתתפיה.

ג. **סגל הפיקוד וההוראה** - הפרק "באות מאהבה" תיאר בהרחבה את מאפייניהן ואת תפיסת התפקיד של בנות סגל הפיקוד וההוראה בקורס תג"ת. גם בשאר התכניות הנוסחה דומה. צה"ל מנתב לתפקידים הללו את החיילות האיכותיות ביותר, הן מבחינת נתונים אישיים הן מבחינת מוטיבציה ואמונה רבה בשליחות שבתפקידן. האמונה הרבה בחיילים לצד דרישות ללא פשרה משמעתית ומקצועית מהחיילים ומעצמן, מסייעות לחיילים להאמין בעצמם מחדש, לצלוח משברים ולהגיע ברוב המקרים בהצלחה לקו הסיום של ההכשרה.

ד. **המפקדים** - לדמות המפקד יש חשיבות רבה עבור חיילים בכלל ועבור חיילים מאוכלוסיות ייחודיות בפרט. הפרק "מפקדים מספרים" הציג קווים לדמותם של מפקדים שחוו חוויות הצלחה עם חיילי איתן תחת פיקודם, ואולם תיאורים כאלה עלו כחוט השני גם בסיפורים השונים בספר. מפקדים שהשכילו לראות את חייליהם ואת צורכיהם הייחודיים, שתמכו ועודדו, אך הציבו דרישות לא מתפשרות; מפקדים שליוו את חייליהם בתהליכים ארוכים של רכישת שפה, השכלה, מקצוע ואפילו גיור, סייעו להם ברוב המקרים לחוות חוויות הצלחה בשירותם ולהציב לעצמם מטרות במהלך השירות וגם לאחריו.

עם זאת, לא ניתן לסיים מבלי לעמוד על אתגריה הייחודיים של העת הנוכחית בחברה הישראלית ובצה"ל. אתגרים אלה משפיעים ישירות על תפקידו החברתי של צה"ל ועל אופי העיסוק שלו בשילוב אוכלוסיות ייחודיות. האתוס הרפובליקני שהתאפיין בממלכתיות, בקולקטיביזם ובחלוציות בשנותיה הראשונות של המדינה ובמסגרתו הוגדר המאמץ הצבאי כערך חברתי עליון, השתנה לאורך השנים. מקומן של הקבוצות החברתיות והפרט גדל במקביל לצמצום העיסוק במשימות הלאומיות ובטובת הכלל. המציאות החברתית-כלכלית במדינת ישראל בעידן הניא-ליברלי לצד שחיקת מרכזיותו של צה"ל בחברה הישראלית מקשה עליו את יכולתו לגייס, לשמר ולקדם אוכלוסיות ייחודיות בשירות. שני אתגרים מרכזיים עומדים אפוא בפנינו היום:

צמצום פערים - מדינת ישראל מתאפיינת בפערים חברתיים-כלכליים, מהגבוהים במדינות המערב. הפערים באים לידי ביטוי בהבדלי הכנסות ובמידת הנגישות למשאבים: חינוך, בריאות, רווחה ועוד. כפי שצוין לעיל, מאפייניו של השירות הצבאי מביאים לטשטוש ולצמצום הפערים ("על מדים אני מלך") ובחלק מהמקרים אף מאפשרים מובילות חברתית. עם זאת, בשנים האחרונות מתחזקת תופעה מטרידה, לדעתנו, התורמת לחיזוק פערים ולא לצמצומם. חלק מיחידות צה"ל (בעיקר טכנולוגיות) מתאפיינות ברוב גדול של חיילים מרקע סוציו-אקונומי גבוה בעוד אחרות (בעיקר יחידות הנותנות שירותים והעוסקות במקצועות טכניים) קולטות בעיקר חיילים מרובד סוציו-אקונומי נמוך. הערכות המצב האחרונות מראות כי בקרב בני הנוער גובר השיח העוסק ברווח ובניסיון שיפיקו כחיילים מהשירות הצבאי. בתוך כך, שיעור המעוניינים להתגייס נמוך יותר אצל בני נוער המדווחים על מצב סוציו-אקונומי נמוך מאחר שהם סבורים כי השירות לא יועיל להם לאחר השחרור. במקביל, יש עלייה במוכוונות לשרת

בתפקידי המחשב, בעיקר בקרב בני נוער ממעמד סוציו-אקונומי גבוה ובעלי נתונים גבוהים. כמו כן, מחצית מבני הנוער סבורים כי בצה"ל לא מטפלים היטב בחיילים.³⁵ על צה"ל לבחון כיצד מחזקים את האמון של בני נוער וחיילים (והמעגלים הסובבים אותם) מרובד סוציו-אקונומי נמוך בשירות בצה"ל וביכולתו לתרום למוביליות חברתית. כמו כן על צה"ל לפעול על מנת לצמצם ככל הניתן יחידות הומוגניות מבחינת הרכבן החברתי ולהמשיך להתעקש על קיומו של המפגש הרב-תרבותי הייחודי והבלעדי לו.

בידול מול שילוב - לאחר שנים רבות שבהן נעשה חלק רב מהטיפול באוכלוסיות הייחודיות בדרך של בידולן במסגרות ייעודיות בתחילת השירות או בחלקים שונים במהלכו, צה"ל מצוי בעיצומו של שינוי רחב שתכליתו לצמצם ככל הניתן את הבידול, לבטל מסגרות ייחודיות (כדוגמת גדוד חרב, הגדוד הדרוזי שבו עסק פרק 13). תכלית השינוי היא להתאים את המענה הניתן לפרט לצרכיו הייחודיים ולא לשיוכו הקבוצתי. כפי שעלה מהסיפורים השונים שהובאו בספר, יחסם של חיילים מהאוכלוסיות הייחודיות למסגרות הייחודיות (המבדלות) הוא אמביוולנטי.

מצד אחד הם חשים כי הן מעצימות את הסטיגמות (למשל כחיילי איתן) ולא מאפשרות השתלבות אמיתית בצה"ל ובחברה הישראלית (הגדוד הדרוזי או הבדואי), כי הן אינן מחייבות אותם למפגש בלתי אמצעי עם השונים מהם. מצד אחר, החיילים חשים כי המסגרת הייחודית מסייעת להם לחזק את הגאווה ואת השייכות לקבוצה שהם חלק ממנה ולהבהיר לעצמם את זהותם כדרוזים, בדואים, אתיופים, עולים וכדומה לצד היותם ישראלים וחיילים בצה"ל. פעמים רבות הזהות הקבוצתית גם סייעה להם להתקדם במסלולים שונים בצה"ל (למשל פיקוד או קצונה). תהליכי השינוי המתרחשים בצה"ל בהקשר זה עדיין בתחילתם, ולכן עוד לא ניתן להסיק מהם מסקנות חד-משמעיות. עם זאת, חשוב כי צה"ל ימשיך לפעול מתוך הבנה שחזוקם של החלשים אינו יכול להיעשות רק מתוך התייחסות אליהם כפרטים; כדי להצליח בחברה חזקה הפרט צריך לחוש בטוח וגאה בשורשיו, בתרבותו, באמונתו ובשייכותו לקבוצה החברתית-תרבותית שלו.

עלינו להוסיף ולחזק אפוא את תחושת השייכות הזו ואת הזהות הייחודית לצד המענה הייחודי שניתן לכל חייל בהתאם לצרכיו וליכולותיו על מנת לשלבו בצורה המיטבית בצה"ל ובהמשך גם בחברה הישראלית.

בעתיד הנראה לעין, אל מול השינויים המתחוללים בצה"ל ובחברה הישראלית, יוסיף צה"ל להיות המקום המרכזי שבו מתקיים מפגש בין מרבית חלקיה של החברה הישראלית ובו מתקיים תהליך סוציאליזציה משמעותי לנרטיב הישראלי. עבור חלק גדול מבני האוכלוסיות הייחודיות ימשיך צה"ל להיות "הזדמנות אחרונה" להצטרף ולהרגיש שייך לחברה הישראלית, ולכן זוהי חובתנו לעשות כל שניתן על מנת לייצר עבורם הזדמנות אמיתית.